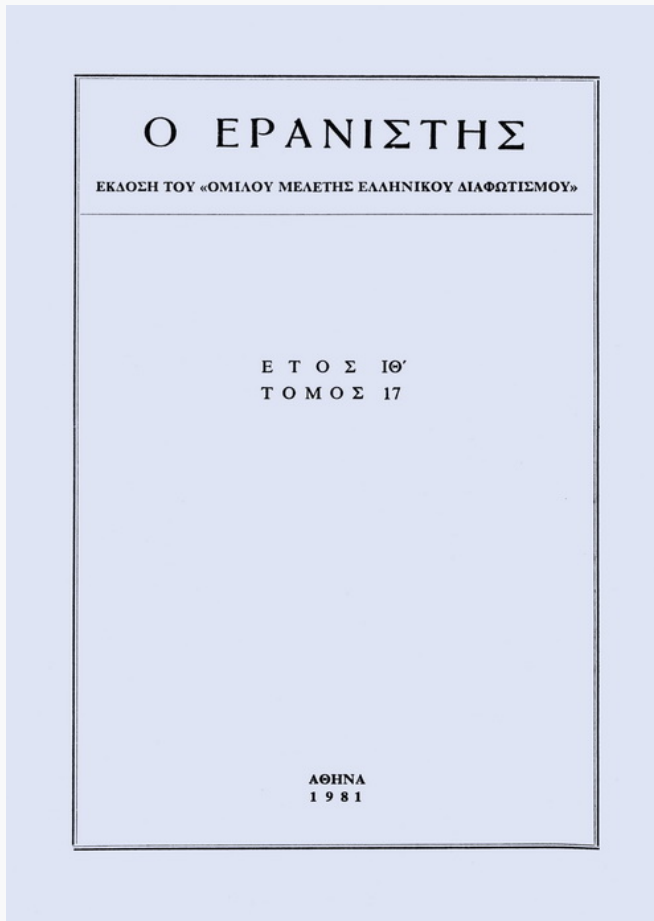

The Gleaner

Vol 17 (1981)

Κατακερματισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας: το παράδειγμα της Πάτμου

Σπύρος Ι. Ασδραχάς

doi: [10.12681/er.300](https://doi.org/10.12681/er.300)

To cite this article:

Ασδραχάς Σ. Ι. (1981). Κατακερματισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας: το παράδειγμα της Πάτμου. *The Gleaner*, 17, 1-12. <https://doi.org/10.12681/er.300>

ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΑΤΜΟΥ

Ἡ ἔγγεια ἰδιοκτησία ὑποβάλλεται σὲ ἓνα συνεχὴ κατακερματισμὸ πού τὸν καθορίζουν οἱ κληρονομικὲς συνήθειες, οἱ ὁποῖες, μὲ κάποιες ἐξαιρέσεις, δὲν εὐνοοῦν ἓναν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους: ὅλοι οἱ ἄρρενες κληρονόμοι ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα στὴν πατρικὴ περιουσία. Ἡ μόνη προστασία τῆς πατρογονικῆς περιουσίας συνίσταται στὸν περιορισμὸ τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων τῶν γυναικῶν στὰ μητρικὰ ἀγαθὰ: ὡστόσο, τὸ ἔθιμο αὐτὸ δὲν εἶχε μιὰ τόσο γενικὴ ἐφαρμογὴ ὥστε ἀφήνουν νὰ ὑποθέσουμε οἱ τοπικὲς κωδικοποιήσεις τῶν ἐθίμων. Ἐπιλέξαμε μιὰ ἀκραία περίπτωσι γιὰ νὰ δεῖξουμε τὸν κατακερματισμὸ τῶν ἔγγειων ἀγαθῶν: τὸ νησί τῆς Πάτμου, δηλαδὴ μιὰ κοινωνία βασισμένη σὲ μιὰ ἰσχυρὰ ἐκκρηματισμένη οἰκονομία, ὅπου ἡ συμβολὴ τῆς γεωργίας εἶχε μιὰ ἐπουσιώδη σημασία.

Ἐνα ἀπὸ τὰ φορολογικὰ κατάστιχα τοῦ νησιοῦ, ἐκεῖνο τοῦ 1676¹, μᾶς δίνει ὅλο τὸ φορολογούμενο πληθυσμὸ, καθὼς καὶ τὰ ἔγγεια ἀγαθὰ, πράγμα πού μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε ὀρισμένες διαπιστώσεις, τίς ὁποῖες παρουσιάζουμε ἐδῶ συνοπτικά. Μερικὲς προεισαγωγικὲς διασαφήσεις: μέτρο ἐπιφάνειας εἶναι τὸ «καφίζι», δηλαδὴ ἓνα μέτρο χωρητικότητας πού ἰσοδυναμεῖ, στὴν περίπτωσι τῆς Πάτμου, μὲ τὸ ἔβδομο τοῦ κοιλοῦ τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀντιστοιχία πού ξαναβρίσκουμε στὸ ἱρακινὸ Kafiz². Τὰ ἔγγεια ἀγαθὰ διακρίνονται σὲ χωράφια, κηπάρια,

1. Τὸ κατάστιχο αὐτὸ βρίσκεται στὸ Δημαρχεῖο τῆς Πάτμου καὶ σὲ μικροταινία στὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν τῆς Ἀθήνας (Πάτμος, 1962, Films 125-127). Γιὰ τὰ κατάστιχα αὐτά, βλ. Β. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου», *Ὁ Ἐρασιστής*, 3 (1965), 154-155. Σπ. Γ. Ἀσδραχάς, «Ἀγορὲς καὶ τιμὴ τοῦ σιταριοῦ στὴν Ἑλλάδα τὸ 11^ο αἰῶνα», *Οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν*, 571, σμ. 4^ο πβ. καὶ ἓνα πανομοιότυπο σελίδων ἐνὸς φορολογικοῦ καταστίχου, Χρῆστος Δ. Ἰακωβίδης, *Χώρα Πάτμου 1082-1912*, Ἀθήνα, 1978, 69, 74, 73. Τὸ τμήμα τοῦ καταστίχου πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ ἔχει τὴ χρονολογία καὶ τὴν ἐπιγραφή (φ 1): 1676 μαῖου 29. Μάνα τῶν ἀμπελιῶν καὶ τῶν κηπαρίων καθὼς τὰ στιμάρησεν καὶ ἐσήκωσά το διὰ νὰ φαίνου[ν]ται εἰς κάθε καιρό· ἀναφέρεται ὡστόσο σὲ ἀπογραφή τοῦ 1672.

2. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leyde, 1955, 48, 51 (ἀντί-

ἀμπέλια και φυτιές· τὰ κηπάρια, περιτειχισμένα με λιθιά, προσρίζονταν επίσης, ως ένα βαθμό, στην καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν.

Τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ ἀνήκουν στὸ «κοινὸ» τῆς Πάτμου, δηλαδή στοὺς κοσμικούς· οἱ μοναστηριακές γαῖες δὲν καταχωρίζονται στὸ κατάστιχο, γιατί ἀποτελοῦν ἀντικείμενο διαφορετικῆς φορολογικῆς ρύθμισης. Οἱ γαῖες τοῦ «κοινοῦ» κατανέμονται στὸ κατάστιχο με τὸν τρόπο ποὺ φαίνεται στὸν πῖνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατανομή τῶν καλλιεργούμενων γαιῶν στὴν Πάτμο.

	(α)	(β)	(α)	(β)
Χωράφια	144	945	14,72%	27,35%
Κηπάρια	582	1.375	59,51%	39,79%
Ἀμπέλια	234	1.074,5	23,93%	31,09%
Φυτιές	18	61	1,84%	1,77%
Σύνολο	978	3.455,5*		

(α), ἀριθμὸς ἀγροτεμαχιῶν· (β), ἀριθμὸς καφιζιῶν.

* Ἀντὶ γὰρ 3.459, γιατί μερικές γαῖες δὲν καθορίζονται.

Οἱ παραπάνω ἀριθμοὶ ἔχουν προκύψει ἀφοῦ ἀφαιρέθηκαν ὅλες οἱ γαῖες ποὺ παρουσιάζονται περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὲς στὸ κατάστιχο χάρη στὶς πωλήσεις, προικοδοτήσεις και κληρονομίες. Εἶναι ὡστόσο δυνατό νὰ ξέφυγαν ὀρισμένες γαῖες ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐκκαθάριση τοῦ καταστίχου: πρόκειται, στὴν περίπτωση αὐτή, γὰρ γαῖες ποὺ παραχωρήθηκαν σὲ θυγατέρες ποὺ δὲ μπορέσαμε νὰ ταυτίσουμε τοὺς συζύγους, στὸ ὄνομα τῶν ὁποίων θὰ καταχωρίστηκαν οἱ γαῖες αὐτές. Τὰ ἀποτελέσματα στὰ ὁποῖα φτάσαμε ἐκκαθαρίζοντας τὸ κατάστιχο ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἀναγραφές τοῦ ἴδιου ἀγαθοῦ, μᾶς δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς κατανομῆς τῶν γαιῶν τὴ στιγμή τῆς σύνταξης τοῦ καταστίχου (1672), πρὶν ἀπὸ τὶς προσθήκες ποὺ ἐνσωματώθηκαν σ' αὐτὸ ἀνάμεσα στὰ 1672 και 1691 (και μετὰ ἀπὸ τὴν τελευταία χρονολογία γὰρ ὀρισμένες περιπτώσεις, ποὺ δὲν τὶς λάβαμε ὑπόψη σ' αὐτὴ τὴν ἀνάλυση).

στοιχα, 3,452 χγ σιταριῶν και 3,24 σμιγὸ· Ἰράκ)· πβ. Erich Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Μόναχο, 1970, 132-134, 137-138 και, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, Δ. Α. Πετρόπουλος, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν λαϊκῶν μέτρων και σταθμῶν», *Ἐπιτηρητής τοῦ Λαογραφικῦ Ἀρχείου*, 7 (1952), 65-66. Ἡ ἀντιστοιχία τοῦ πατμιακοῦ καφιζιοῦ δίνεται ἀπὸ ἀνέκδοτα πατμιακὰ τεκμήρια. Βλ. και E. v. Zambaur, «Kafiz», *The Encyclopaedia of Islam*, II, Leyden-London, 1927, 622.

Τὸ πρῶτο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸν πίνακα εἶναι ὁ ἔσχατος κατακερματισμὸς τῶν γαιῶν, τῶν ὁποίων οἱ γενικοὶ μέσοι ὄροι κατὰ καλλιεργητικὴ μονάδα ἀνέρχονται οἱ 6,16 καφίζια γιὰ τὰ χωράφια, 2,36 γιὰ τὰ κηπάγια καὶ 4,59 γιὰ τὰ ἀμπέλια. Ἀλλοιῶς, ὁ μέσος ὄρος κατὰ καλλιεργητικὴ μονάδα ἰσοδυναμεῖ μὲ μιὰ ἐπιφάνεια ποὺ δέχεται 24 χγ σπορά. Τὸ ἄλλο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα εἶναι οἱ περιορισμέναι διαστάσεις τῆς ἔγγειας κτήσης κατὰ πρόσωπο, καθὼς καὶ ἡ ἄνιση κατανομὴ τῆς κτήσης αὐτῆς. Ὁ πίνακας 2 δείχνει σὲ τάξιν μεγέθους αὐτὴ τὴν κατανομὴν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Λομὴ τῆς γαιοκτησίας στὴν Πάτμο.

Κλίμακα (καφίζια)	Πρόσωπα	Ἀριθμὸς καφιζιῶν	Μέσος ὄρος κατὰ πρόσωπο	Ποσοτὰ	
				Πρόσωπα	Γαῖες
1	38	37,50	0,99		
2	43	83	1,93		
3	25	73,50	2,94		
4	14	54	3,86	56,75	14,67
5	12	58,50	4,87		
6	20	118	5,90		
7	12	83	6,92		
8	9	71	7,89		
9	14	123,50	8,82		
10	13	128,50	9,88		
11	11	116	10,54	23,18	19,72
12	13	153,50	11,81		
13	6	76	12,67		
14	1	13,50	13,50		
15	4	59,50	14,87		
16	4	63,50	15,87		
17	5	84	16,80		
18	2	35,50	17,75	8,65	2,75
19	3	56,50	18,83		
20	3	59,50	19,83		
21	4	82,50	20,62		
22	3	65,50	21,83		
23	1	23	23		
24	2	47,50	23,75		
25	2	50	25	4,15	8,46
26	2	52	26		

27	1	26,50	26,50		
28	1	28	28		
<hr/>					
29	1	28,50	28,50		
<hr/>					
33	2	65	32,50	1,73	4,70
34	1	34	34		
35	1	35	35		
<hr/>					
37	1	36,50	36,50		
<hr/>					
39	1	39	39	1,38	4,55
40	1	40	40		
<hr/>					
42	1	42	42		
<hr/>					
43	1	42,50	42,50		
<hr/>					
45	1	44,50	44,50	1,04	3,86
<hr/>					
47	1	46,50	46,50		
<hr/>					
51	1	51	51		
<hr/>					
55	1	51	51	1,04	5,19
56	1	56	56		
<hr/>					
73	1	72,50	72,50		
<hr/>					
124	1	123,50	123,50	1,73	81,63
139	1	139	139		
<hr/>					
153	1	153	153		
<hr/>					
157	1	156,50	156,50		
<hr/>					
277	1	276,50	276,50	0,35	7,99
<hr/>					
Σύνολο	289	3.459	11,97		

Ἡ Πάτμος εἰσήγαγε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν δημητριακῶν ποῦ ἦταν ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐτήσια κατανάλωση, γιὰτὶ ἡ τοπικὴ παραγωγή δὲν ἀνταποκρινόταν, στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, παρὰ στὸ ἓνα ἕκτο τῶν καταναλωτικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων κι αὐτὸ στὴν περίπτωσι μιᾶς καλῆς συγκομιδῆς³. Ἡ παραγωγή αὐτὴ ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τὸ σύν-

3. Μ. Μαλανδράκης, «Ἐγγραφα ἱστορικῶν», *Παροασός*, 10 (1886), 128-129.

ολο τῶν γαιῶν, μοναστηριακῶν καὶ κοσμικῶν. Ξέρουμε, ἄλλωστε, ὅτι οἱ γαιῆς τῆς μονῆς τοῦ Θεολόγου ἀντιστοιχοῦσαν στὸ μισὸ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ νησιοῦ⁴, πράγμα πού ἐλαττώνει τὴ συμβολὴ τῶν γαιῶν τῶν κοσμι-

4. Κ. Ἀμαντος, «Πάτμος», *Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*, Ἀθήνα, 1930, 507 (συμφωνία ἀνάμεσα στὴν κοινότητα τῆς Πάτμου καὶ στὸ μοναστήρι τοῦ Θεολόγου σχετικά μὲ τὶς ἰδιοκτησίες τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τῶν λαϊκῶν, Ἰούλιος 1720. Πληρέστερο ἀντίγραφο στὸ Ἀρχεῖο τῆς μονῆς, φάκ. 10, ὅπου καὶ ἄλλο ἔγγραφο γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα, Δεκέμβριος 1720· τὰ καταχωρίζουμε καὶ τὰ δυὸ ἐδῶ).

I

1720. Ἐν μηνὶ ἰουλίῳ 25. Ἐν νήσῳ Πάτμῳ.

Ἔστωντας καὶ νὰ ἔτρεξαν κάποιοι διαφορίαι ἀναμεταξὺ τῶν πατέρων τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου ἰωάννου τοῦ θεολόγου καὶ τῶν προεστῶν καὶ ἐπιλείπων οἰκοκυρῶν τῶν κατοικοῦντων ἐν τῇ νήσῳ πάτμῳ διὰ τὰ ὄρια τῶν τόπων ὅπου κυριεῖται τὸ αὐτὸ μοναστήριον καὶ ὅπου εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς χώρας, τόσον διὰ τὰ χωράφια ὅπου γεωργοῦνται, ὡσάν καὶ διὰ τὰ βονὰ καὶ ἄλλους τόπους ἀκαρπούς ὅπου περιέχονται εἰς τὸ αὐτὸ νησίον, ποῖα νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ μοναστηρίου καὶ ποῖα εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς χώρας· διὰ τοῦτο εἰς φανέρωσιν τῆς ἀληθείας καὶ διὰ νὰ λείψῃ κάθε λογῆς σ[κ]άνδαλον ἀναμεταξὺ τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς χώρας, κάμνουνσι τὸ παρὸν ρωταριακὸν γράμμα μὲ τὸ ὅποιον ξεκαθαρίζουν πῶς καθὼς εὐρίσκεται ἀπὸ τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου διὰ προστάγματος τῆς κραταιᾶς βασιλείας ἔγινε ταχύρι ὁ τόπος καὶ ἔμμεν μερισμένους· ἤγουν ἐντάλοντας τὰ κητάρια καὶ τὰ χωράφια καὶ ὅ,τι ἄλλο ἔχουσι ξεχωριστὰ οἱ οἰκοκυροὶ καὶ φαίνεται εἰς καθένα ὁ οἰκοκύρης, ὅλον τὸ νότιον μέρος τοῦ νησιοῦ, ἤγουν ἀπὸ τὸ κακοῦδι καὶ ἐδῶ, νὰ γροικᾶται τοῦ μοναστηρίου χωράφια, βονὰ, μανδροτόποι, βοσκήματα καὶ ὅ,τι ἄλλο εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐξουσίαν του, καθὼς καὶ πρῶτον τὰ εἶχασιν. Ἀπὸ δὲ τὸν αὐτὸν τόπον τοῦ κακοῦδιου ὅλον τὸ βόριον μέρος τοῦ νησιοῦ καθὼς εὐρίσκεται, χωράφια, ἀμπέλια, βονὰ, μανδροτόποι καὶ ὅλον τὸ ἐναπολειφθὲν νὰ γροικᾶται καὶ νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς χώρας· ὥστε ὅπου ὁ αὐτὸς τόπος τοῦ κακοῦδιου νὰ γροικᾶται τὸ σύνορον τοῦ ἐνός καὶ ἄλλου τόπου, δίχως πλέον νὰ ἠμπορῇ νὰ εἶναι κανένα σκάνδαλον ἢ καμία διαφορία ἀναμεταξὺ τοῦ μοναστηρίου καὶ τῆς χώρας, ἀλλὰ νὰ περνοῦσιν ὁμοφώνως καθὼς καὶ πρῶτον μὲ ἀγάπην, δίχως νὰ ἠμπορῇ τὸ ἓνα μέρος νὰ ἐνοχλήσῃ τὸ ἄλλο καὶ νὰ μένει ἐλευθέρως εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κάθε μέρους τὸ διωρισμένον μέρος, βάλλοντες ἀμφοτέρα τὰ μέρη μάγρυρα, ἐγγυητὴν καὶ μεσίτην τὸν ἔνδοξον ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν ἰωάννη τὸν θεολόγον, τὸν προστάτην καὶ ὑπερασπιστὴν τοῦ αὐτοῦ νησιοῦ τῆς πάτμου. Καὶ ὅστις εὐρεθῇ, ἐκκλησιαστικὸς ἢ κοσμικὸς, ἐναντίως εἰς καιρὸν κανένα, νὰ εἶναι ἀναθεματισμένος καὶ νὰ ἔχη τὴν κατάραν τοῦ αὐτοῦ ἐνδόξου εὐαγγελιστοῦ, διὰ πρεσβειῶν τοῦ ὁποίου κύριο[ς] ὁ θεὸς νὰ διαφυλάτῃ τὸ νησίον μας ἀνενόχλητον καὶ ἀτρωτον παντὸς κακοῦ. Ξεκαθαρίζοντας πῶς τὰ χοντρά ζῶα τοῦ ἐνός καὶ ἄλλου μέρους νὰ ἔμποροῦν νὰ βόσκουν, ἤγουν μουσχάρια καὶ βόδια, εἰς τὸ ἓνα καὶ εἰς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ νησιοῦ χωρὶς ἐναντιότητα.

ἔγινε ταχύρι: βλ. σημ. 1. Ξεκαθαρίζοντας... ἐναντιότητα: δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο πού δημοσιεύει ὁ Ἀμαντος, ὅπου, ἀντίθετα, ὑπάρχουν οἱ ὑπογραφές, τὶς ὁποῖες παρᾶλείπει.

κῶν, δηλαδή τῶν γαιῶν ποὺ καταγράφονται στὸ κατάστιχο τοῦ 1676. Μολονότι ὁ πληθυσμὸς στὰ 1773 (χρονολογία τοῦ τεκμηρίου ποὺ κάνει τὸν ὑπολογισμὸ ἀνάμεσα στὴν παραγωγή καὶ στὶς ἀνάγκες διατροφῆς τοῦ

II

αφκω. κατὰ μῆνα δεκέμβριον. πάτμος.

Ἐπειδὴ καὶ πρὸ ἡμερῶν ὁ Ἰωάννης κοινέλης νὰ ἔφερε βασιλικὸν φερμάνι ζητῶν ἀπὸ μέρος τῆς χώρας τῆς νήσου ταύτης πάτμου νὰ ἀποσπάσῃ τὰ ἐξωχώραφα ὁποῦ εἶναι ἔκπαλαι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ μοναστηρίου καὶ νὰ εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς χώρας· διὰ τοῦτο ὅλοι ἡμεῖς, ἱερομένοι καὶ λαϊκοί, ἠξεύροντες πῶς εἰς αὐτὰ τὰ χωράφια δὲν ἔχομεν κανένα δικαιολόγημα νὰ ζητοῦμεν, ὡσὰν ὁποῦ ἠξεύρομεν ὅλοι κοινῶς μικροὶ καὶ μεγάλοι πῶς εἶναι ἐκ μιᾶς ἀρχῆς τοῦ μοναστηρίου, ἐκάμαμεν γράμμα καὶ ἰδιοχειρῶς μας τὸ ὑπεγράψαμεν, ὅτι τὰ αὐτὰ χωράφια, ἦγον ἀπὸ τὸ κακοῦδι καὶ ἐδῶ ὅλον τὸ νότιον μέρος, εὐγάλοντας τὰ τειχογυρισμένα μας κηπάρια, τὰ ἄλλα ὅλα λιβάδια καὶ βουνὰ εἶναι τοῦ μοναστηρίου· τώρα δὲ πάλιν ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς Ἰωάννης κοινέλης ἐπῆγεν, διὰ πάθος ὁποῦ ἔχει εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ θεολόγου, καὶ ἔκαμε ἰλάμι κατὰ τῶν καλογήρων χωρὶς τὴν γνώμην μας ὅλον τοῦ ραγιὰ τῆς νήσου ταύτης ἀπὸ τὸν καδδὴν τῆς κῶ, ὅτι οἱ καλόγηροι ἐστάθησαν ἀπειθεῖς εἰς τὸ βασιλικὸν φερμάνι καὶ ὅτι τὰ ρηθέντα ἐξωχώραφα δὲν τὰ δίδουν· καὶ ὅτι τὸ γράμμα ὁποῦ ἐκάμαμεν, τὸ ἐκάμαμεν φοβούμενοι τὸν ἀφορισμὸν τῶν καλογήρων. Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου μας γράμματος φανερόνομεν εἰς κάθε κριτήριον τῆς κραταιᾶς βασιλείας ὅτι ὁ αὐτὸς Ἰωάννης κοινέλης τὸ φερμάνι ὁποῦ ἔφερεν τὸ ἔκαμεν χωρὶς νὰ τὸ ζητήσωμεν ἡμεῖς ὁ ραγιὰς τῆς πάτμου, ἀλλὰ διὰ τὸ πάθος ὁποῦ ἔχει εἰς τὸ μοναστήρι τὸ ἔκαμεν, ἀλλὰ καὶ οἱ καλόγηροι τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου τὸ φερμάνι τὸ ἐδέχθησαν μετὰ χαρᾶς καὶ τὸ ἐπροσκύνησαν· ἀκόμη ὁμολογοῦμεν πῶς ἠξεύροντες ὅλοι καλῶς ὅτι τὰ αὐτὰ χωράφια εἶναι τοῦ μοναστηρίου καὶ ἡμεῖς δὲν ἔχομεν κανένα δικαιολόγημα εἰς αὐτά, ἐκάμαμεν καὶ τὸ γράμμα ῥωμαϊκόν, καθὼς ἔχομεν παρὰδῶσαν ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, καὶ ὄχι διὰ φόβον τοῦ ἀφορισμοῦ. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν κάθε δικαιοσύνην τῆς κραταιᾶς βασιλείας ὅτι, ἀνίσως καὶ ἤθελεν ἐμφανισθῆ κανένα ἰλάμι πῶς οἱ καλόγηροι ἐφάνησαν ἀπειθεῖς εἰς τὸ φερμάνι τῆς κραταιᾶς βασιλείας ἢ ἤθελεν γράφῃ ἄλλο τι ἐναντίον τῶν καλογήρων τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου μικρῶν ἢ μεγάλων, ἢ ἤθελε γράφῃ πῶς τὸ γράμμα ὁποῦ ἐκάμαμεν, φοβούμενοι τὸν ἀφορισμὸν τῶν καλογήρων τὸ ἐκάμαμεν, τὸ αὐτὸ ἰλάμι εἶναι καμωμένον χωρὶς τὴν γνώμην ὅλων ἡμῶν τοῦ ραγιὰ τῆς νήσου πάτμου, ἀλλὰ αὐτὸς ἀπάτησε τὴν βασιλικὴν κρίσιν με δολιότητα καὶ τὸ ἐπῆγεν· διὰ τοῦτο παρὰ καλοῦμεν νὰ εἶναι ἄκροον εἰς κάθε κριτήριον. Καὶ εἰς ἐνδειξιν τῆς ἀληθείας ὑπογράφομεν καὶ ἰδιοχειρῶς ἅπαντες.

ἰωάννης ἱερεὺς μάρτυς. γηάζουμος ἱερεὺς μάρτυς. σάββας ἱερεὺς μάρτυς. Κωνσταντῆς ἱερεὺς μάρτυς. μιχαὴλ ἱερεὺς μάρτυς. μιχαὴλ ἱερεὺς μάρτυς [διττογρ.] ποθητὸς σίμου μάρτυς. κωνσταντῆς μαργαρίτης μάρτυς. χαζῆ ἀναστάσις παλεολόγος μάρτυς. μάρκος πόρφρας μάρτυς. θεοδορῆς ἀναστάσι μάρτυς. νικόλας σύφαντος μάρτυς. Ἰωάννης ἀσκηρῆς μάρτυς. νικήτας καλογεράς μάρτυς. ἰωάννης μεταλὰς μάρτυς. μιχάλη ρεήσις μάρτυς. σταμάτης πρόφρηος μάρτυς. σαρὸν κωνσταντῆς μάρτυς. σγουρομάλης παλαιολόγος μάρτυς. νηκόλας βάθηκας μάρτυς. νικήτας παλαιολόγος μάρτυς. νικήτας κροῦτης μάρτυς. μονόλης μανιάς μάρτυς. χρησόφης μάρτυς. κωνσταντῆς λαμ-

πληθυσμοῦ) εἶχε ἀυξήσει, τουλάχιστο κατὰ 35%, σὲ σχέση μετὸν πληθυσμὸ τοῦ 1672, ἡ παραγωγή τοῦ ΙΖ' αἰώνα ἔμεινε ἔντονα ἐλλειμματική ὡς πρὸς τὴν κατανάλωση: 830 κοιλὰ πολίτικα⁵ χωρὶς τὴν παραγωγή τοῦ μοναστηριοῦ. Ἔτσι ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς γαιοκτησίας πρέπει νὰ νοηθεῖ μέσα στὸ πλέγμα μιᾶς οἰκονομίας μετὰ σημαντικό ἐκχρηματισμό, ὅπου ἡ τοπικὴ παραγωγή εἶχε συμπληρωματικὸ χαρακτήρα. Δὲν πρόκειται, λοιπόν, γιὰ ἐκμεταλλεύσεις ζωάρκειας, ἀλλ' ἀντίθετα γιὰ ἐκμεταλλεύσεις ποῦ ἀποβλέπουν στὸ νὰ δώσουν μιὰ ἐλάχιστη φυσικὴ βάση στὸ χρηματικὸ τομέα ποῦ ἔσχυε ἐπίσης ἀναφορικὰ μετὸν πρόσκτηση ἀγαθῶν διατροφῆς: ἡ κύρια πηγὴ τοῦ χρηματικοῦ τομέα ἦταν τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία.

Τὰ ἔγγεια ἀγαθὰ ἀνήκουν σὲ 289 πρόσωπα: ξαναβρίσκουμε παρόμοιους ἀριθμοὺς σὲ ἄλλα κατάστιχα τοῦ ΙΖ' αἰώνα, ἂν ἀφαιρέσουμε τοὺς ἄγαμους ποῦ, μολονότι ἀποτελοῦν μιὰ φορολογικὴ κατηγορία, δὲν ἔχουν ἀγαθὰ (πίν. 3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Φορολογούμενος πληθυσμὸς τῆς Πάτμου (ΙΖ' αἰ.)

Ἔτη	«Οἰκοκυροὶ»	Χῆρες	«Γιοβάδες»	Σύνολο	«Ἐλεύθεροι»
1671	227	88		315	+42
1677	211	83	5	299	53
1681	214	72	7	293	50

Οἰκοκυροί, ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν· γιοβάδες, ξένοι· ἐλεύθεροι, ἄγαμοι.

Στὸν ΙΗ' αἰώνα βρίσκουμε στὶς ἴδιες πηγές, στὰ φορολογικὰ κατάστιχα τῆς κοινότητος, τοὺς ἀκόλουθους ἀριθμοὺς κατὰ φορολογικὴ κατηγορία, τοὺς ὁποίους δὲ σχολιάζουμε στὴ θέση αὐτή:

πηνῆς μάρτυς. μανόλης τῆς ἀρετῆς μάρτυς. διακογεόργης θεοτόκη καὶ κατὰ κερὸν [σβησμ.: γέροντας] ἐπίτροπος μάρτυς. μανόλης δραγονμάνος μάρτυς.

μανόλης ρομανίτης καντζηλέριος πάτμου

5. Μ. Μαλανδράκης, *Νησιωτικὰ Χρονικά*, 1, Ἀθήνα 1939, 124: σύμφωνα μετὸν δεκάτη (55,5 κοιλὰ σιτάρι καὶ 27,5 κοιλὰ κριθάρι) ποῦ εἶχε καθιερωθεῖ ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές στὰ 1672. Ἀντίγραφο τοῦ τεκμηρίου (σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση) στὸ κατάστιχο τοῦ 1676, φ. 132.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Φορολογούμενος πληθυσμός τῆς Πάτμου (ΙΗ' αἰ.)

Ἔτη	«Οἰκοκυροὶ»	Χῆρες	«Κοπολάτες»	Σύνολο	«Ελευθεροὶ»
1731	292	75	124	491	95
1741	231	89	129	449	120
1751	338	86	91	515	136
1761	218	118	80	416	85
1770	277	83			101
1781	297	124	100	521	95
1791	317	78	139	534	150

Κοπολάτες, καλλιεργητὲς τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων.

Ἐξ ξανάρθρου τοῦ κατάστιχο τοῦ 1676. Σημειώσαμε ὅτι τὰ ἀγροτικά ἀγαθὰ ἀνήκαν σὲ 289 ἄτομα: τὰ 80% ἀπ' αὐτὰ εἶναι κύρια τῶν 34,39% τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ 7,26% μοιράζονται ἀντίστοιχα τὰ 45%· μιὰ ἐνδιάμεση μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ κατέχει τὸ ὑπόλοιπο τῶν ἀγαθῶν, ἀμοιβαία 12,75 καὶ 20,61%. Ἡ πρώτη καὶ ἡ τρίτη μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ δίνουν ἓνα γενικὸ μέρος ὅρο 6,27 καὶ 96 καφίζια κατὰ πρόσωπο· ἡ δευτέρα μερίδα δίνει ἓνα μέσο ὅρο 19 καφιζιῶν. Καμιὰ οἰκογένεια δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξασφαλίσῃ ἓνα ἀριθμὸ ἀγροτεμαχιῶν ἀντίστοιχο μὲ τὴν ἐπιφάνεια - τύπο τῶν περιοχῶν ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀγροτικὴ καλλιέργεια· εἶναι φανερό ὅτι στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινότητος δὲν εἶναι δυνατὴ καμιὰ ἐπιλογή γιὰ τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία. Τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ μὲ τὸ μοναστήρι ποὺ κατέχει σχεδὸν τὸ μισὸ τοῦ νησιοῦ καὶ διαθέτει, ἐπίσης, κτήματα ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτμο· ὥστόσο αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει ὥστε τὸ ἴδιο τὸ μοναστήρι νὰ κάνει ἀγορὰς σιταριοῦ γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ τῆς δικῆς του παραγωγῆς, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ ὀφείλονται στὸ γεγονός ὅτι μέρος τῶν γαιοπροσόδων του καταβαλλόταν σὲ χρῆμα⁶.

Ἡ ἀνισότητα τῶν ἔγγειων περιουσιῶν δὲ χάνει τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ τῆς σημασία ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι βασίζεται σὲ ἐπιφάνειες μικρῶν διαστάσεων: καθὼς ἡ λειτουργία τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἦταν παραπληρωματικὴ στὴ λειτουργία τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ναυτιλιακῶν δραστηριοτήτων, ἡ ἀνισότητα στὴν κατανομὴ τῶν γαιῶν εἰκονογραφεῖ ἐπίσης μιὰ διαστρωμάτωση ποὺ ὀφειλόταν στὸ ἐμπόριο καὶ στὴ ναυτιλία. Γιὰ νὰ διακρίνουμε τὴν ἐπίπτωση τῆς ἔλλειψης γαιῶν στὴν πατμιακὴ

6. Σπ. Ι. Ἀσδραχὰς, «Ἀγορὰς καὶ τιμὴ τοῦ σιταριοῦ», ὁ.π., 548-549.

οίκονομία, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη καὶ ἐκεῖνο τὸ κομμάτι τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ καλλιεργοῦσε μὲ ἀγροληψία τὶς γαῖες τοῦ μοναστηριοῦ: ἀντιστοιχοῦσε στὸν ΙΗ΄ αἰώνα, κατὰ μέσο ὄρο, στὰ 18% τοῦ φορολογούμενου πληθυσμοῦ.

Ἐνα τμῆμα τῶν ἔργων ἀγαθῶν ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο διάφορων μεταβιβάσεων: πωλήσεων, προικοδοτήσεων, κληρονομιῶν. Ὁ πίνακας 5 συνοψίζει ὅλες τὶς μεταβιβάσεις ποῦ ἔγιναν ἀνάμεσα στὰ 1672 καὶ 1691· ἀποκλείσαμε, φυσικὰ, ὅλες τὶς περιπτώσεις πολλαπλῆς μεταβίβασης, μέσα στὸ διάστημα αὐτό, τοῦ ἴδιου ἀγαθοῦ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Μεταβιβάσεις ἀγροτικῶν ἀγαθῶν στὴν Πάτμο.

Μεταβιβάσεις	(Α)	(Β)	(Α)				(Β)	
	Μονάδες	Καφίτζια	Ποσοστά				α	β
			α	β	α	β		
Πωλήσεις	49	197	18,63	5,01	16,53	6,95		
Προικοδοτήσεις	214	994,5	81,37	21,88	83,47	35,09		
Κληροδοτήσεις								
Σύνολο	263	1.191,5	26,89		42,04			

(α), σὲ σχέση μετὰ τὸ σύνολο τῶν ἀγαθῶν ποῦ μεταβιβάστηκαν.

(β), σὲ σχέση μετὰ τὸ σύνολο τῶν ἀγαθῶν.

Οἱ σημειώσεις τοῦ καταστίχου ποῦ ἀφοροῦν τὶς μεταβιβάσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἰδοῦμε μὲ ποιὸ τρόπο οἱ μεταβιβάσεις, ζαυτὲς πραγματοποιοῦνταν μέσα στὸ οἰκογενειακὸ κύκλωμα. Παρουσιάζουμε στὸν πίνακα 6 ὅλα τὰ στοιχεῖα ποῦ ἀναφέρονται στὶς μεταβιβάσεις ταξινομώντας τες σύμφωνα μετὰ τὸ βαθμὸ συγγένειας ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ δότη καὶ στὸ δέκτη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Μεταβιβάσεις ἀγαθῶν μέσα στὸ οἰκογενειακὸ κύκλωμα.

Θυγατέρες	337,5] καφίτζια	50,22%	
Γαμπροὶ	245		»	36,46%
Γιοὶ	49,5		»	7,37%
Ἐγγονές	20,5] »	5,95%
Ἀδελφός	3			
Ἀνψιός	11,5			
Ἀνψιά	5	»		
Σύνολο	672		100%	

Από τους δύο πίνακες προκύπτει ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταβιβάσεων οφείλεται σε προικοδοτήσεις και κληρονομίες: έτσι τὰ 35,09% του συνόλου των γαιών έχουν αλλάξει χέρια μέσω αυτού του τύπου μεταβίβασης κι αυτό μέσα σε 18 χρόνια, έναντι 6,95% που είναι το αντίστοιχο ποσοστό των αγαθών που πουλήθηκαν στο ίδιο διάστημα. Αυτό το ποσοστό ίσως να είναι μεγαλύτερο στην πραγματικότητα, καθώς θα δοῦμε παρακάτω, γιατί υπάρχει αμφιβολία για τὸ τί ἀκριβῶς σημαίνει τὸ «ἤπηρε» με τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζονται ὀρισμένες μεταβιβάσεις.

Οἱ μεταβιβάσεις σε μέλη τῆς οἰκογένειας (στην εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου) ἀντιστοιχοῦν στὰ δύο τρίτα των γαιών που μεταβιβάστηκαν, χωρίς να μνημονεύεται ρητὰ ὅτι κάποιες ἀπ' αὐτὲς ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο ἀγορᾶς: πρόκειται για τὲς γαῖες των 994,5 καφιζιῶν που καταχωρίζονται στὸν πίνακα 5. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἄλλο τρίτο ἀντιστοιχεῖ σε ἀγαθὰ που μεταβιβάστηκαν με πώληση, οἱ γαῖες που εἶχαν πουληθεῖ θὰ ἀντιστοιχοῦσαν συνολικὰ στὰ 43,4% των μεταβιβάσεων, πράγμα που θὰ σήμαινε ὅτι ἡ μορφή μεταβίβασης που θὰ ὑπόκεινταν εὐκολότερα σε ἀμφισβήτηση δὲ μνημονεύεται στὸ κατάστιχο. Ἄν ἀντίθετα ὑπολογίσουμε βᾶσει ἀποκλειστικὰ των ρητῶν ἀναφορῶν, θὰ εἶχαμε 29,32% για τὲς πωλήσεις καὶ 70,68% για τὲς προικοδοτήσεις καὶ τὲς κληρονομίες: ἂν τέλος κατανέμαμε τὲς μὴ ἀκριβεῖς περιπτώσεις σύμφωνα με τὲς σχέσεις που προκύπτουν ἀνάμεσα στὲς ρητὰ μνημονευόμενες μορφὲς μεταβίβασης, θὰ εἶχαμε ἀντίστοιχα 24,5% για τὲς πωλήσεις καὶ 75,5% για τὲς προικοδοτήσεις καὶ τὲς κληρονομίες.

Σημαντικὸ τμήμα ἀπὸ τὰ ἔγγεια ἀγαθὰ που μεταβιβάζονται στὸ ἐσωτερικὸ των οἰκογενειῶν ἔχει δοθεῖ σε γαμπρούς, πράγμα που ἀντίκειται στὸ ἔθιμο, σύμφωνα με τὸ ὁποῖο οἱ προικοδοτήσεις γίνονται στὸ ὄνομα τῆς θυγατέρας. Τὸ ποσοστὸ των ἀγαθῶν που μεταβιβάστηκαν σε γιούς εἶναι χαμηλὸ κι αὐτὸ γιατί οἱ μεταβιβάσεις ἔχουν συμβεῖ σε σύντομο χρονικὸ διάστημα, πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο των πατέρων.

Ἡ ἀνισότητα των περιουσιῶν ἀντανακλάται ἐπίσης στὰ φορολογικὰ κατάστιχα τῆς κοινότητος που δὲν κάνουν λόγο για τὴν ἔγγεια ἰδιοκτησία των φορολογουμένων ἀλλὰ για τὸ φόρο στὸν ὁποῖο ὑπόκειται κάθε πρόσωπο. Παρουσιάζουμε δύο παραδείγματα τοῦ ΙΗ' αἰῶνα⁷ που ἀναφέρονται στη σημαντικότερη φορολογικὴ κατηγορία τοῦ νησιοῦ, τοὺς «οἰκοκυρούς», ἀπαλείφοντας τοὺς «κοπολάτες», δηλαδή τοὺς ἀγρολῆπτες τοῦ μοναστηριοῦ, τὲς χῆρες καὶ τοὺς ἄγαμους (πίν. 7).

7. Πβ. σημ. 1, Παναγιωτόπουλος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Διαστρωμάτωση του φορολογούμενου πληθυσμού της Πάτμου («οικοκυροί»), 1751, 1791.

Φορολογικές βαθμίδες (σε παράδες)	Ἀριθμὸς φορολογουμένων		Ποσὰ ὑφειλόμενα ἀπὸ κάθε φορολ. βαθμίδα					
			1751		1791			
1- 99	20	8,66%	36	11,84%	905	1,80%	1.155	1,37%
100-199	76	32,90%	21	6,90%	12.155	24,14%	2.980	3,55%
200-299	99	42,86%	105	34,54%	23.333	46,34%	26.430	31,54%
300-399	23	9,96%	98	32,24%	7.625	15,14%	32.874	39,10%
400-499	10	4,33%	33	10,85%	4.383	8,70%	14.481	17,22%
500-599	1	0,43%	9	2,96%	517	1,03%	4.820	5,73%
600-699	2	0,86%	1	} 0,67%	1.435	2,85%	600	} 1,59%
700-799			1				733	
Σύνολο	231		304		50.353		84.073	

Σύμφωνα με τὰ φορολογικὰ κατὰστιχα τῶν ἐτῶν 1751 καὶ 1791 τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν φορολογουμένων τῆς κατηγορίας τῶν «οικοκυρῶν» καταβάλλει, κατὰ μέσο ὄρο καὶ κατὰ πρόσωπο, ἓνα φόρο 202,78 παράδων στὰ 1751 καὶ 292,14 στὰ 1791· ἂν λάβουμε ὑπόψη τὴν ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος, αὐτοὶ οἱ μέσοι ὄροι ἀντιστοιχοῦν ἀμοιβαίᾳ σὲ 1,38 καὶ 1,25 βενετικὰ τσεκίνια. Ἡ βαθμίδα αὐτὴ τῶν φορολογουμένων ἀντιστοιχεῖ στὰ 75,7% τοῦ συνόλου τῆς κατηγορίας στὰ 1751 καὶ στὰ 66,8% στὰ 1791 καὶ ἐπωμίζεται καὶ στὶς δυὸ χρονικὲς στιγμὲς τὰ 70,5% τῆς συνολικῆς φορολογίας: πρόκειται γιὰ τὴν βαθμίδα 100 ὡς 299 παράδες γιὰ τὸ 1751 καὶ 200 ὡς 399 γιὰ τὸ 1791. Δυὸ ἄλλες φορολογικὲς βαθμίδες μοιράζονται τὸ ὑπόλοιπο τῶν φόρων μετὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: στὰ 1751 τὰ 8,6% τῶν φορολογουμένων ἐπωμίζονται τὴν πληρωμὴ τοῦ 1,8% τῶν φόρων (μέσος ὄρος κατὰ πρόσωπο, 45,25 παράδες, δηλαδὴ 0,31 τοῦ τσεκινιοῦ)· στὰ 1791 ἡ ἀντίστοιχη βαθμίδα (18,7%) πληρώνει τὰ 4,9% τῶν φόρων (μέσος ὄρος κατὰ πρόσωπο, 72,54 παράδες, δηλαδὴ 0,31 τοῦ τσεκινιοῦ). Τὰ 15,6% τῶν φορολογουμένων πληρώνουν στὰ 1751 τὰ 27,7% τῶν φόρων (μέσος ὄρος κατὰ πρόσωπο, 387,78 παράδες, δηλαδὴ 2,64 τσεκίνια)· στὰ 1791 τὰ 14,5% τῶν φορολογουμένων πληρώνουν τὰ 24,5% τῶν φόρων (κατὰ μέσο ὄρο, 468,95 παράδες τὸ κάθε πρόσωπο, δηλαδὴ 2 τσεκίνια).

Οἱ προσεγγίσεις αὐτὲς δείχνουν τὴν διαστρωμάτωση τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ καὶ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα ποὺ μᾶς πρόσφερε ἡ ἀνάλυση τοῦ καταστίχου τοῦ ΙΖ' αἰώνα. Στὶς ἴδιες ἐκτιμήσεις μᾶς ὀδηγεῖ ἡ με-

λέτη τῆς ἐξόφλησης τοῦ φόρου. Ὁ πίνακας 8 δείχνει σὲ ποιό βαθμὸ οἱ φορολογούμενοι τῆς κατηγορίας τῶν «οἰκοκυρῶν», δηλαδή οἱ εὐπορότεροι τοῦ νησιοῦ, ἐξόφλησαν τοὺς φόρους τους στὰ ἔτη 1751 καὶ 1791⁸. Στὴν πρώτη περίπτωση ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ τοὺς φόρους ποὺ ὀφείλονταν μόνο γιὰ τὸ ἔτος 1751, ἐνῶ στὴν ἄλλη περίπτωση στοὺς φόρους τοῦ 1791 προστίθενται καθυστερούμενα ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ 69,35 % τοῦ συνόλου τῶν φόρων ποὺ καταχωρίζονται στὸ κατάστιχο. Κατανέμουμε τοὺς φορολογούμενους σὲ τρεῖς βαθμίδες, ὅπως στὴν προηγούμενη παράγραφο, καὶ δίνουμε μόνο τοὺς σχετικούς ἀριθμούς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ἐξόφληση τῶν φόρων στὴν Πάτμο, 1751, 1791.

1751				
Φορολογικὲς βαθμίδες	Φορολογούμενοι (ποῦ ἐξοφλοῦν)	Ἐξοφλούμενοι φόροι	Μέσοι ὄροι	
			παράδες	τσεκίλια
(α)	35,00%	24,19%	31,28%	0,21
(β)	80,57%	57,89%	145,70	0,99
(γ)	65,22%	70,77%	329,30	2,24
Σύνολο	77,06%	60,85%		
1791				
(α)	43,86%	17,27%	254,80	1,89
(β)	68,47%	24,11%	339,43	1,45
(γ)	75,00%	31,07%	392,90	1,68
Σύνολο	64,80%	24,25%		
		79,12% (σὲ σχέση με τὸν ἐτήσιο φόρο)		

Βλέπει κανεὶς ὅτι οἱ βαθμίδες τῶν εὐπορότερων φορολογουμένων συμμετέχουν στὴν ἐξόφληση τοῦ φόρου μὲ ἓνα ποσοστὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τῆς πρώτης φορολογικῆς βαθμίδας, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὸ φτωχότερο πληθυσμὸ τῆς κατηγορίας τῶν «οἰκοκυρῶν». Οἱ παρατηρήσεις ποὺ κάναμε μᾶς καλοῦν σὲ ἄλλες ἐρευνες μὲ ἀντικείμενο τὴ φορολογικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία εἰκονογραφεῖται στὰ μεγάλα καθυστερούμενα ποῦ, μὲ τὴ σειρά τους, προσδιορίζουν τὸ κοινοτικὸ χρέος, καθὼς καὶ τὴν ἀλληλεγγύη καὶ τίς ἐξαρθήσεις ποὺ δένουν τὰ μέλη τῆς κοινότητος.

Σπύρος Ι. Ἀσδραχὰς

8. Πβ. πίν. 7 καὶ σημ. 1.